

¹⁴ Там же.

¹⁵ Там же. — С. 476.

¹⁶ Там же. — С. 472.

¹⁷ Там же. — С. 1180.

¹⁸ Спроба дослідження боротьби оперативно-чекістських груп НКВС проти українських і польських підпільних організацій в Західній Україні у 1939–1940 рр. на підставі документів ДА СБ України була здійснена автором в окремій статті. Див.: *Działalność czekistowskich grup operacyjnych NKWD w zachodnich obwodach Ukrainy w latach 1939–1940 r.* // *Zeszyty Historyczne*. — Paryż: Instytut Literacki, 2001. — S. 49–74. (Współautor G. Mazur).

¹⁹ *Семиряга М.* Коллаборационизм: Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. — М., 2000. — 862 с.

*Микола Кугутяк,
Степан Кобута
(Івано-Франківськ)*

ВАЖКА ІСТОРІЯ ВАЖКОГО СТОЛІТТЯ

«Ця книга — світло правди, яке пульсує з темних глибин радянського тоталітаризму і розвиднює нам завтрашній день» — ці слова передмови академіка М. Жулинського не тільки вдало анонсують, але й точно відображають основний зміст та смисл нової наукової праці українського історика Юрія Шаповала, що побачила світ у видавництві «Генеза» * (до речі, окремо слід підкреслити високу поліграфічну якість видання).

Завдяки праці цього непересічного науковця, який методично і наполегливо, крок за кроком заглиблюється в страхітливий морок української історії періоду розгулу комуністичного деспотизму, перед нами постає картина трагедії української еліти і українського народу. Картина, відтворена на основі значної документальної бази, передусім, архівних матеріалів з фондів колишніх «спецхранів», які впродовж багатьох десятиліть надійно (з точки зору їхніх фондоутворювачів) ховали від суспільства жорстоку правду «світлого соціалістичного минулого».

Вірний власному дослідницькому методу, Юрій Шаповал синтезує джерельний матеріал, передаючи читачам дух і дихання епохи. Мінімум інтерпретації, мінімум суб'єктивності. Говорять документи. Власне, говорять, а не служать підставою для побудови певної схеми ретроспективного відтворення історичного минулого. Історія держави, народу, особистості настільки тісно переплетена, що яскраво демонструє основу людського буття — людську діяльність, позитивну і негативну, чорну і білу, конструктивну і руйнівну. Пафос поступається Істині. Остання ж, оперта на точно виміряні історичні приклади, щедро почерпнуті з архівно-документальних джерел, постає суворим Суддею людських вчинків, залишаючи, водночас, місце для власного усвідомлення та оцінки сталінської епохи.

* Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. — К.: «Генеза», 2001. — 560 с.

Перш за все, поняття «важка історія». Автор ототожнює його з добою тоталітарною (комуністичною) (с. 10–11), наголошуючи, що тоталітарний режим в Україні проіснував «фактично протягом всього ХХ ст.», і що кілька поколінь українців примушували брати участь в грандіозному соціалістичному експерименті, що мав для України не просто значні, а фатальні наслідки, які «відчутні сьогодні і ще тривалий час будуть даватися взнаки». Історично справедливим є твердження Ю. Шаповала, що не тільки людські втрати (мільйони жертв репресій, голодомору, депортацій), але й «глибока моральна (вона ж аморальна) травма суспільства, його всебічна деградація», сприяла тому, що «макабричний експеримент» був оголошений актом найвищої справедливості, а «аморальні» in concreto класові цінності — найсправедливішою мораллю». Тож провідна ідея даної праці визначається чітко: «всебічне осмислення «важкого минулого», його політико-правова оцінка, і — обов'язково! — люстрація — словом, все те, без чого не можна реалізувати український державний проект» (с. 14).

У центрі уваги дослідника людські долі, доля народу, що розглядаються в контексті формування тоталітарної системи, наріжним каменем функціонування якої став терор. Саме терор як інструмент примусу був зведений до універсального засобу аргументації радянської держави в справі утримання в покорі суспільства, яке «залізною рукою» прагнули загнати у «світле майбутнє». В Україні цей процес мав свою специфіку, оскільки, наголошує автор, «особливістю терористичних акцій (репресій. — *Авт.*) в Україні у 20–50-і роки є те, що вони завжди мали «антинаціоналістичне» забарвлення», а звинувачення у «націоналізмі», «українському шовінізмі», «націоналістичних ухилах» були «безвідмовним «аргументом» при фабрикації каральними органами політичних справ (с. 24). Як переконливий приклад, підготовка органами ДПУ (Державного політичного управління) ще в 1926 р., на зорі розрекламованої політики «коренізації», ідеологічних підвалин майбутнього політичного терору проти української інтелігенції, що містився у наведеному в книзі обіжнику ДПУ: «Ріст шовіністичних тенденцій ставить перед органами ГПУ (ДПУ) необхідність своєчасно реагувати на це явище, що має політичне значення першоступеневої ваги» (с. 29).

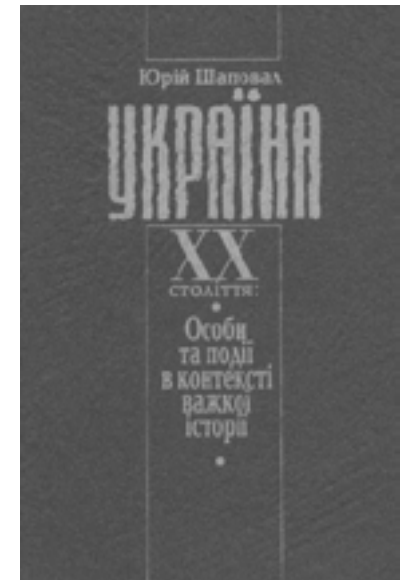
Наступники ДПУ — НКВС, МДБ, КДБ, чітко дотримувалися цього постулату, приділяючи увагу перш за все боротьбі з тим, що «було або вважалося українським націоналізмом, із щонайменшими натяками на відродження ідеї української державності або навіть спробами підтримувати українські національно-культурні традиції». У своїх стараннях вони часто вдавалися до фальсифікації, фабрикування справ, щоб показати «масштабність» антирадянської діяльності. Яскравий зразок — наведений в книзі фрагмент доповіді начальника Управління НКВС по Полтавській області республіканському керівництву у квітні 1938 р.: «Нині

вже викрито і ліквідовано по петлюрівській лінії 5 повстанських полків, 1 батальйон, 14 повстанських рот... і 15 повстанських загонів. По ним заарештовано 1639 чоловік, з яких 218 офіцерів петлюрівської, старої та інших армій...» (с. 46). Поданий Юрієм Шаповалом матеріал наочно демонструє механізм «розкручування» терору в Україні, спонукальні мотиви його організаторів та виконавців і в цьому полягає історична значимість наукової праці.

Впадає у вічі і неординарність підходу автора щодо структури самої книги. Джерелознавчий аспект першої частини «Таїна архівів» дозволяє побачити, прочитати, осмислити документи, безпосередньо відчутти атмосферу каральної системи, зрозуміти методику діяльності радянської політичної інквізиції. Друга частина — «Людина в історії», присвячена окремим персоналіям української історії. Це невеликі за обсягом, але досить вагомі за змістом есе як про відомих українських діячів М.Грушевського, Ю.Бачинського, Д.Ісаєвича, так і забутих Голову президії Української Головної Визвольної Ради К.Осьмака, вченого-славіста чеського походження Є.Рихлика. В цій же частині подано оригінальні штрихи до портретів партійних лідерів М.Хрущова, Л.Кагановича, М.Горбачова в контексті їхнього ставлення до України.

Третя частина праці — «Для чого пишуть про репресії», подана у жанрі рецензії, об'єктом якої стають сучасні праці українських науковців (як дослідницькі, так і навчальні посібники), присвячені драматичному минулому України в період тоталітаризму. Увагу Ю.Шаповала привертає, насамперед, концептуальний підхід авторів робіт щодо розкриття природи та сутності тоталітарної системи.

Четверта частина — «Телеісторія» розкриває талант Ю.Шаповала не тільки як дослідника, науковця, але й сценариста. Запропонований ним сценарій телесеріалу «Україна і Ленін: п'ять вечорів з вождем» переносить читача в світ віртуального сприймання нашої історії. При цьому розмова «вождя світового пролетаріату» й нашого сучасника-історика — це діалоги, диспути, дискусії, жорсткі, стилістично точні, що відбивають не тільки теоретичні засади більшовицької (ленінської) політики щодо Ук-

раїни, але значною мірою практичні наслідки цієї політики впродовж всього XX століття.

Посилюють інформаційну цінність книги і наведені в ній 76 фотоілюстрацій, які логічно доповнюють текст, а також іменний покажчик, що дозволяє персоніфікувати нашу історію.

Вихід книги Ю. Шаповала ще і ще раз загострює питання про роль і місце самих українців в тоталітарну епоху, з огляду на поширюваний зараз міф про українців як пасивних жертв червоного тоталітаризму. Науковець твердить, що «спротив комуністичному режимові в Україні тривав увесь час, поки той режим існував. Українці не були безмовними жертвами, і надзвичайно важливо звернути увагу на дослідження руху опору більшовизму» (с. 417). Не ухиляється він і постановки неприємного аспекту цієї проблеми — чому українці йшли на службу комуністичному режимові. Цілком солідаризуємося з думкою, що не вивчивши цього питання у дослідженні тоталітарної доби, не можна відновити правдиву історичну картину.

XX століття завершилося для України на оптимістичній ноті. Досягнувши державної незалежності, український народ отримав історичний шанс стати повноправним господарем на своїй землі. Однак, будь-яка перспектива успішного суспільного поступу можлива за умов врахування історичного досвіду (як позитивного, так і негативного). В цьому контексті пропонований Юрієм Шаповалом сучасний погляд на «важку історію» важкого для українців століття повинен сприяти поглибленому вивченню драматичних сторінок нашого минулого з тим, щоб уберегти майбутні покоління від небажаного рецидиву.

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

ПРИЇЗД ПОЛЬСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ ДО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ СБ УКРАЇНИ

17–21 березня 2003 р. у Державному архіві Служби безпеки України перебували співробітники Інституту національної пам'яті (Instytut Pamięci Narodowej) Республіки Польща — директор Бюро використання і архівації документів інституту Бернадетта Гронек та головний спеціаліст відділу інституту у м. Любліні, відомий історик доктор Гжегож Мотика.

Візит представників Інституту національної пам'яті відбувався у рамках роботи над видавничим проектом серії книг «Польща та Україна у тридцятих — сорокових роках XX століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб». Перші два томи цього видання під назвами «Польське підпілля 1939–1941. Львів — Коломия — Стрий — Золочів» і «Переселення поляків та українців 1944–1946» вийшли друком у варшавському видавництві «Ритм» відповідно у 1998 і 2000 роках.

Під час візиту польських спеціалістів відбулося чергове засідання спільної робочої групи Служби безпеки України і Міністерства внутрішніх справ і Адміністрації Республіки Польща, на якому обговорено питання про підготовку третього та четвертого томів видавничої серії. Третій том тематично продовжить перший, але географічно охопить інші області західноукраїнського регіону і буде називатися «Польське підпілля 1939–1941. Від Волині до Покуття». Четвертий том присвячений складним українсько-польським взаєминам періоду Другої світової війни, зокрема Волинській трагедії 1943–1944 років.

Сторони домовилися про проведення наступного засідання спільної робочої групи у Варшаві з метою завершення підготовки до друку третього тому і опрацювання архівних документів до четвертого, появу якого з особливим інтересом чекають науковці і громадськість обох країн.